Ildeniz Turan

BAĞIRDAŞ

// “Bu sözcüğü 1987 yılında, Van’ın Erciş ilçesi Ulupamir Kırgız köyünde, Rahmankul Kutlu Han, Aytmuhammet Ulu Hacı ile üç Kırgız aksakalla birlikte akşam yemeğinden sonra Kırgız Türkçesiyle uzun süren bir söyleşiden sonra kurguladım.”

1990 yılının ekim ayında Oşlu Kırgız Nimetullah Mamadinoviç ile birlikte Oş’a gittik. Burada Oş üniversitesinden Prof. Alimcan Zakirof beni konukladı. Bu üniversitedeki gönüllü öğrencilere Oş’ta olduğum günlerde Türkiye Türkçesi ağırlıklı Ortak Türkçe dersi veriyordum. Arada, Türkçeleşme duygusu ile ülküsünü aşılıyorum. “Onun Türkçesi ne, bunun Türkçesi ne?” diyip durmaya başladılar. Bir gün bir Kırgız öğrenci: “"BŌRDOŞ"a ne diyorsunuz?”, “Akraba” dedim; Akraba Türkçe mi, Türkçeye benzemiyor?-dedi.; “Evet, Arapça” dedim.

Yedi – sekiz öğrenciden: “Ooo-oo!” diye bir şaşkınlık ünlemi yükseldi.

Ertesi gün Issık Köl’e gittik. On – on beş Kırgız, benim Türkiye’den geldiğimi öğrenince yaklaşıp "BŌRDOŞUM, "BŌRDOŞUM!" dep bana sarıldılar.

Sonra, Alimcan Zakirof, ben, üç Kırgız aydın birlikte kotoza (kotaz, yak) binip bir yaylağa doğru gittik. Altımda büyükçe bir kaya, yüreğim atıyor.

Gideceğimiz konalgaya yaklaşırken, önden giden gençler bizim geleceğimizi söylemişler. –anılar yazıdan uzun! “BAĞIRDAŞ” sözünün buyrultusunu orada verdim. ÜSTÜNE BİNİLMEMİŞ TAY ETİ, ÖZBEK PİLAVI İLE KIMIZ İÇERKEN.- //

Alıntı söz “akraba” sözüne Türkçenin genel biçim ile anlam bilgisine uygun bir karşılığın Eski Türkçe kollarında var olması, yoksa bu niteliğe uygun bir karşılık türetilmesi gereği beni düşündürüp duruyordu.

Eski belgelerde böyle bir söz bulamadım. “KARINDAŞ” sözü “KARDAŞ” ile birlikte daha çok “kardeş” anlamına çekiliyor, bu oynak anlamlandırma yüzünden Farsçadan alıntı öyküntü (taklitçi) “birader” sözünün alanını açıyordu. Üstelik, “karındaş” sözü doğrudan “karındaş”

biçiminde Kırgız T.sinde “kız kardeş, bacı”; Kazak T.sinde ise “KARINDAS” biçimini almış, yine “kız kardeş, bacı” anlamında kullanılıyordu.

Arapça "akraba" sözünün Kazak Türkçesindeki karşılığı: "BAWIRLAS"; Kırgız Türkçesindeki karşılığı: "BŌRDOŞ" sözüdür. Türkiye Türkçesinde bu sözün ses bilgisi olarak karşılığı "BAĞIRDAŞ" sözü olur.

Türkiye Türkçesinin söz varlığında “bağırdaş” biçiminde bir söz yok. Ancak, Türkçenin kökünden kopmadan bugünlere gelebilmiş iki büyük, iki görkemli, söz varlığının çok büyük bir bölümü Türkçe olan Kazak ile Kırgız Türkçelerinde “bawırlas” ile “bōrdoş” biçiminde var.

Kazak Türkçesi: BAWIRLAS < BAGIRDAŞ (karındaş, akraba);

Kırgız Türkçesi: BŌRDOŞ < BAGIRDAŞ (karındaş, akraba).

“BAGIRDAŞ” sözünü (*) yıldız imi ile, “bu biçimde var olduğu sanılabilir” anlamında yazmadım: *BAGIRDAŞ, biçiminde. Bu sözün eski dönemlerde kesin olarak var olmasından dolayı. Ancak, bu sözü yazılı belgeleri bulunmuş Eski Türkçe kollarında varlığını gösteremediğimiz için Kazak ile Kırgız Türkçeleri alanında türediği

anlaşılıyor.

Bu iki sözün Eski dönemlerdeki “BAGIRDAŞ” biçimindeki bir kökenden geldiği gerek biçim, gerekse anlam bilgisine dayalı olarak türediği açıkça belli olmaktadır.

“Bagırdaş” sözü Kırgız Türkçesinin uzak geçmişte ilişkili Hakas Türkçesinde yok. Hakas T.sinde “bagırdaş (akraba)” anlamında: “HARINDAS (akraba) kullanılıyor.

Bu bilgi ile birlikte bu iki Türk topluluğunun iki yüzyıldan daha eski yıllardan kalmış yazılı belgelerinin olmaması bu iki biçim yansımalı sözün bu topluluklar içinde türediğini göstermektedir.

BİÇİM BİLGİSİ (İLM-İ SARF, MORFOLOJİ):

Bagırdaş sözünün KÖKÜ: BA-(bamak) “bağlamak” eylemidir. > bag, bag+la-mak.

Bagırdaş sözünün GÖVDESİ: BAG-(bamak) eyleminden türemiş olan “BAGIR > bağır (ciğer, karaciğer)” sözüdür.

Bagırdaş sözünün EKİ:

Adlara eklenerek “Ortak özellik, nitelik, birliktelik; Bir işten, bir iş

kolundan, bir yerden, bir inançtan, bir ülküden olma”.. gibi anlamlar katan: +DAŞ (+TAŞ / +TEŞ; + DAŞ / +DEŞ) ekidir.

KAZAK TÜRKÇESİ:

Bu ek Kazak Türkçesinde: “+LAS / +LES” biçimine dönüşmüştür.

“r” ile biten sözlere eklenen “D”, “L” sesine dönüşür;

Ş > S dönüşümü vardır.

BAGIRDAŞ > BAWIRLAS.

Eski Türkçede “G” olan ünsüzler, Kazak Türkçesinde “W” biçimine dönüşmüştür.

KIRGIZ TÜRKÇESİ:

Bu ek Kırgız Türkçesinde: kök ile gövdesinde “OO / Ō” olan sözlerde: “+DAŞ” > “DOŞ” biçimine dönüşmüştür.

BAGIRDAŞ > BŌRDOŞ.

Bawır, bōr, bağır < “BAGIR (karaciğer)” Eski Türkçe.

≡--- --- ---

ANLAM BİLGİSİ, ANLAM BİLİM (İLM-İ MAÂNÎ, SEMANTİK):

“Bagırdaş / bawırlas / bōrdoş” sözünün:

KAZAK TÜRKÇESİNDE anlamdaşı: tuıs, tuwğan, ağayın.

BAGIR > BAWIR (karaciğer. akraba).

bawrım (iyelik işl. çek.) (I) = Bağrım (karaciğerim).

bawrım (iyelik işl. çek.) (II) = Akrabam, ciğerim.

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE anlamdaşı: tuuğan, ağa - ini.

BAGIR > BŌR (karaciğer. akraba).

bōrum (iyelik işl. çek.) (I) = Bağrım (karaciğerim).

bōrum (iyelik işl. çek.) (II) = Akrabam, ciğerim.

≡--- --- ---

SÖZ KÖK BİLGİSİ, KÖKEN BİLİM (İLM-İ İŞTİKAK, ETİMOLOJİ):

=I= ART DÖNEMLİ SÖZ VARLIĞI: ESKİ TÜRKÇE KOLLARI (LEHÇELERİ)

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ (8. - 13. yüzyıl)

Çoğunlukla “bağır”, seyrek olarak “bağar” biçiminde kullanılmış.

En çok “bağır (karaciğer)” anlamında;

Daha seyrek olarak: “BAĞIR, DÖŞ, GÖĞÜS” anlamında;

Günümüz Kazak ile Kırgız Türkçelerinde olduğu gibi “AKRABA” anlamında;

Birçok belgede: “SEVGİLİ” anlamında;

Eski Uygur Sağlık Bilgisinde birçok ilaç yapımında davar, sığır, geyik, at karaciğeri katılarak yapılan emler (ilaçlar) var. İçine büyük oranda karaciğer katıldığından olsa gerek, bir emin (ilacın) adı da “baġır”.

“baġır” sözünden türemiş çok sayıdaki sözcük ile altmış dolayındaki örnek söylemi (tümceyi) sanalağ için ayırdığım bu yazımdan çıkardım.

Taradığımız bu dönemle ilgili kaynaklarda “akraba” anlamında “BAĠIRDAŞ” sözcüğü yok.

≡--- --- ---

KARAHANLI, ALTINORDU - HAREZM, ÇAĞATAY, ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ, OSMANLI TÜRKÇESİ, ESKİ KIPÇAK TÜRKÇESİ, GREGORYEN ERMENİ KIPÇAK TÜRKÇELERİNDE “BAĠIR” / “BAĞIR” sözü en çok “karaciğer” anlamında kullanılmış.

Bu eski Türkçe kollarında “karaciğer” anlamında “BAĠIRDAŞ” sözcüğü yok.

≡--- --- ---

=II= EŞ DÖNEMLİ SÖZ VARLIĞI: ÇAĞDAŞ TÜRKÇE KOLLARI (LEHÇELERİ)

KAMUS -I TÜRKÎ - Şemseddin Sami - İkdam Neşriyat; 1901 yılı

Hazırlayan: Paşa YAVUZARSLAN

Türk Dil Kurumu Yayınları -I. baskı: Ankara - 2010

bağır (باغیر) (s.) = 1. Karaciğer.

--- --- ---

((AA)) OĞUZ - TÜRKMEN TÜRKÇE KOLU ÖBEĞİ:

Türkiye Türkçesi: Ciğer “Farsça”

Türkiye Türkçesinde “BAĞIR” biçimi yaşayabilir, böylece ESKİ TÜRKÇE KOLLARI ile birlikte Azerbaycan Türkçesi dışındaki bütün ÇAĞDAŞ TÜRKÇE KOLLARI “ANLAM - BİÇİM” bağı, köprüsü bu sözcük üzerinden de sürdürülebilirdi. Ancak, TDK, yeterli bilgisi, yetkin bakış açısı (vizyonu) olmayan erincek dilcilerle gizli bozguncuların güdümünde Türkçe “BAĞIR” yerine Türkçe - Farsça “KARACİĞER” sözünü kullandı. Ders kitaplarına da girince, iyice yerleşip kaldı.

“ilkyaz, gençyaz, göklem / köklem” yerine Türkçe - Farsça “ilkbahar”;

Güz yerine Türkçe - Farsça “sonbahar” gibi!

Azerbaycan Türkçesi: Ciyer “Farsça”

Farsça:

CİGER (جگـر),

CİGER -İ SİYÂH (سیاه جگـر) sözünün Eski Türkçede karşılığı “BAGIR” biçimindeydi.

Türkmen Türkçesi: BAĞIR.

--- --- ---

((B)) KUMAN - KIPÇAK TÜRKÇE KOLU ÖBEĞİ

Kazan Tatar Türkçesi: BAWIR.

Başkurt Türkçesi: BAWIR.

Kazak Türkçesi: BAWIR.

Kırgız Türkçesi: BŌR.

--- --- ---

((C)) KARLUK - UYGUR TÜRKÇE KOLU ÖBEĞİ

Özbek Türkçesi: BÄĞIR.

Çağdaş Uygur Türkçesi: BÉĞİR.

--- --- ---

((Ç)) ARALIK TÜRKÇE KOLU ÖBEĞİ:

Hakas Türkçesi: PAAR.

Altay Türkçesi: BAAR.

ALTAY TÜRKÇESİ TELEÜT AĞZI: PUUR.

--- --- ---

TÜRKÇENİN SÖZ ALIŞ VERİŞİ YAPTIĞI DİLLER:

Farsça: CİGER (جگـر) = BAĞIR (karaciğer).

(سیاه جگـر) [ciger -i siyâh] = BAĞIR (karaciğer).

(كبد) (Arapçadan) = BAĞIR (karaciğer).

(جگـر) ,(كبد) ,(سیاه جگـر) = BAĞIR (karaciğer).

Arapça: (كبد) [kebde] = BAĞIR (karaciğer).

Rusça: ПЕЧЕНЬ [peçen’] = BAĞIR (karaciğer).

≡--- --- ---

SONUÇ, SON SÖZ:

BAĞIRDAŞ gibi “ORTAK, KÖKTEŞ SÖZLERLE DİLDE TÜRKÇELEŞEREK BİRLİĞİ SAĞLAMA ÜLKÜSÜ” üzerine konularda özellikle Kazakistan, Karakalpakistan, Kırgızistan'da düzenlediğimiz “DİL KENGEŞ”lerinde açıklamalar yaptım.

Yine bu ülkelerde verdiğim söyleşilerde bu özellikte üç bin dolayındaki sözü, bu sözlerin işlek duruma getirilmesi için gerekli söz varlığı, dil bilgisi, dil tarihi ile yöntemleri verdim.

Bu ülkelerdeki bütün dilciler görüşlerimizi onadı, Türkçenin DİLDE BİRLİK - DİLDE TÜRKÇELEŞME ÜLKÜSÜ için uygun gördü.

Türkiye Türkçesinde "BAĞIRDAŞ" sözü yok. Kazak Türkçesindeki "BAWIRLAS"; Kırgız Türkçesindeki "BOORDOŞ" sözünü örnekleyerek kullanıyorum. Türkiye Türkçesinde söyleyip yazarken Arapça "akraba" yerine "anlamı sezilebilir söz" olan Türkçe "BAĞIRDAŞ" sözünü "DİLDE BİRLİK ÜLKÜSÜ" için kullanmanızı umuyorum.

Türkiye Türk’ü BAĞIRDAŞLARIM (soydaşlarım / akrabalarım)!

Kırgız Türk’ü BAĞIRDAŞLARIM / BOORDOŞTORUM!

Kazak Türk’ü BAĞIRDAŞLARIM / BAWIRLASTARIM!